

VÄRMEPUMPAR I PRAKTIKEN

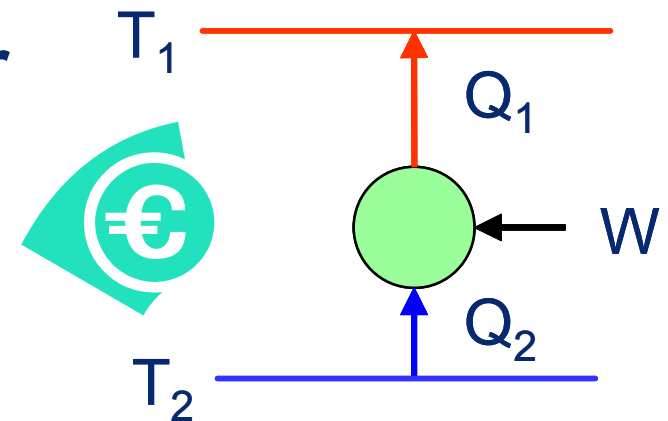
- Termodynamik i samverkan med byggnaders installationer

Per Fahlén

Chalmers tekniska högskola

VÄRMEPUMPAR – LITE GOTT OCH BLANDAT

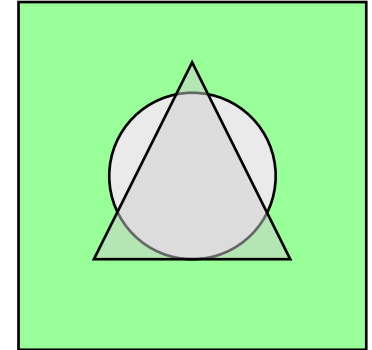
- **Behov och tillämpningar**
- **Ekonomi**
- **Termodynamik**
- **Praktikfall 1: Ombyggnad av kontorshus**
- **Praktikfall 2: Ombyggnad av småhus**
- **Framtiden?**

Behov 1

INTE BARA TEKNIK

- **Teknik måste ge svar på relevanta frågor!**
  - Vilka behov ska täckas?
  - Fördelar mot alternativ?
  - Funktion primär, teknisk lösning sekundär
- **Hur passar värmepumpen i samhället?**
  - Termodynamik: teori, ingenjörskonst, politisk/fiskal
- **Brukare, fastighetsägare, energiföretag, samhälle**
  - Ekonomi, tillgänglighet, bekymmersfrihet, valfrihet, miljöfrågor

Behov 2

GRUNDLÄGGANDE BEHOV

- **Mat:** Livsmedelskyla (1900-talet) *Jättestort!*
  - 30-40 % av hushållens energiförbrukning ligger på mat
  - Omsättning kylda livsmedel: $100 \cdot 10^9$ kr i Sverige, $1000 \cdot 10^9$ kr i Europa, $10\,000 \cdot 10^9$ kr globalt.
- **Komfort:** Luftkonditionering (1940-talet) *Stort!*
  - $> 20 \cdot 10^6$ RAC per år i världen
- **Energibesparing:** Värmepumpar (1970-talet) *Litet!*
  - Ca. $60 \cdot 10^3$ värmepumpar per år i Sverige
  - Ca. $1 \cdot 10^6$ värmepumpar totalt installerade i Sverige
- **Kelvin 1852** (förutseende!):
”On the economy of heating and cooling buildings”

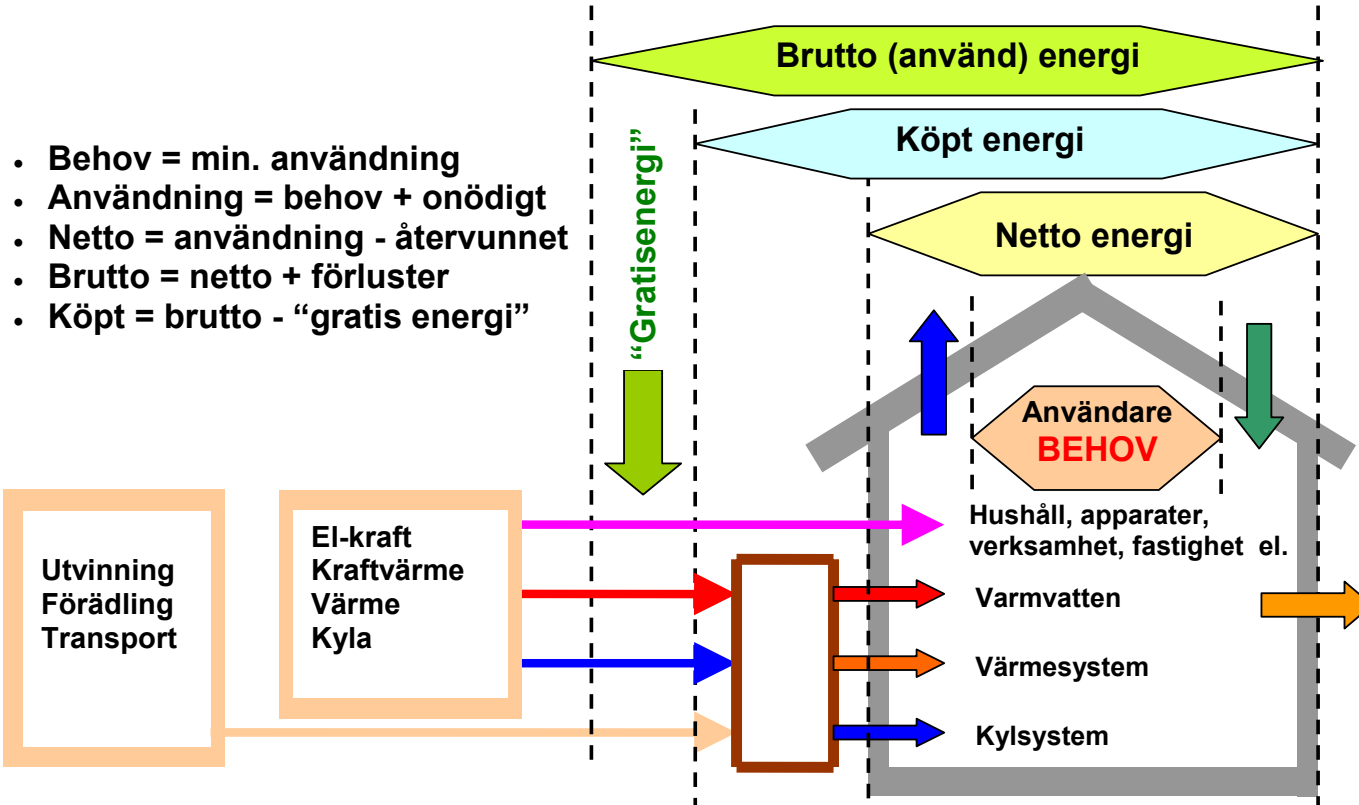
Behov 3

TILLÄMPNINGAR

- **Industriella värmepumpar och kommersiell kyla**
  - Bortkylning av överskott, utnyttjande av spillvärme
  - Processer: livsmedel (whisky!), petrokemi ("pinch"), torkning, temperaturhöjning (värmetransformator), processånga, kryoteknik (gaser, gastransport), frysning av mark)
  - Lagring: Livsmedel, övrig klimatstyrd förvaring
- ***Klimatisering av byggnader m.m.***
  - **Rum:** värmning (minskar), kylning (ökar)
  - **Ventilationsluft:** värmning, kylning,
  - **Värmeåtervinning:** ventilation, avlopp
  - **Tappvatten:** värmning
  - Kyl och frys, torktumlare, torkskåp

Behov 4

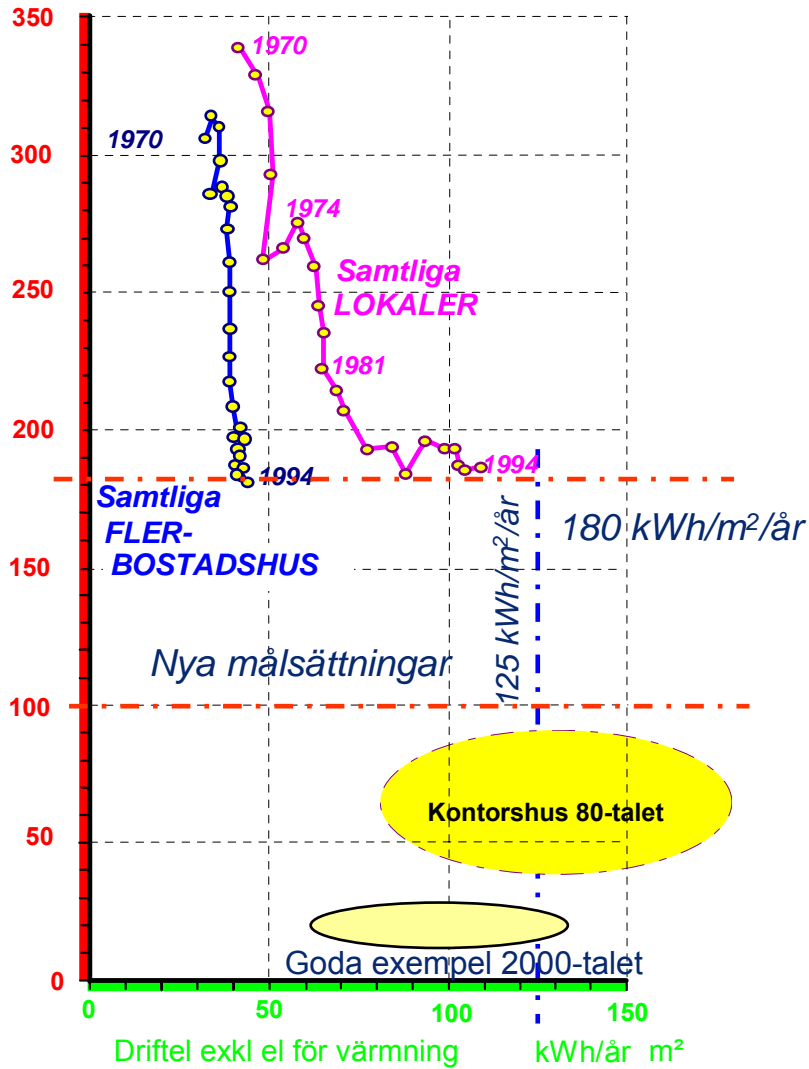
ENERGI I BYGGNADER

- Skilj på behov, användning, tillförd och köpt energi!
- Statistiken redovisar bara köpt energi; 14 TWh saknas för vp

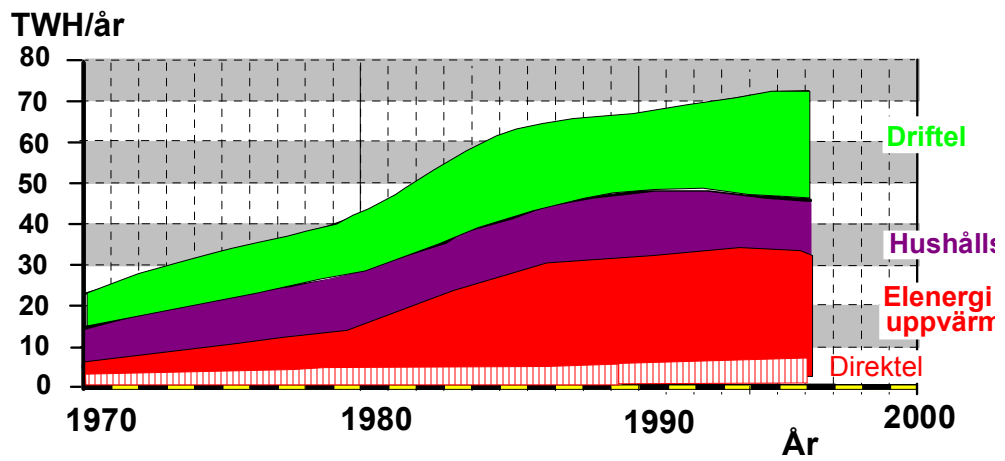
Uppvärmning och tappvarmvatten inkl elvärme
kWh/år m²

Behov 5

BYGGNADERS ENERGIANVÄNDNING

- Värme minskar
- Kyla ökar
- El ökar

Behov 6

MÖJLIGHETER ATT MINSKA DEN KÖPTA ENERGIN

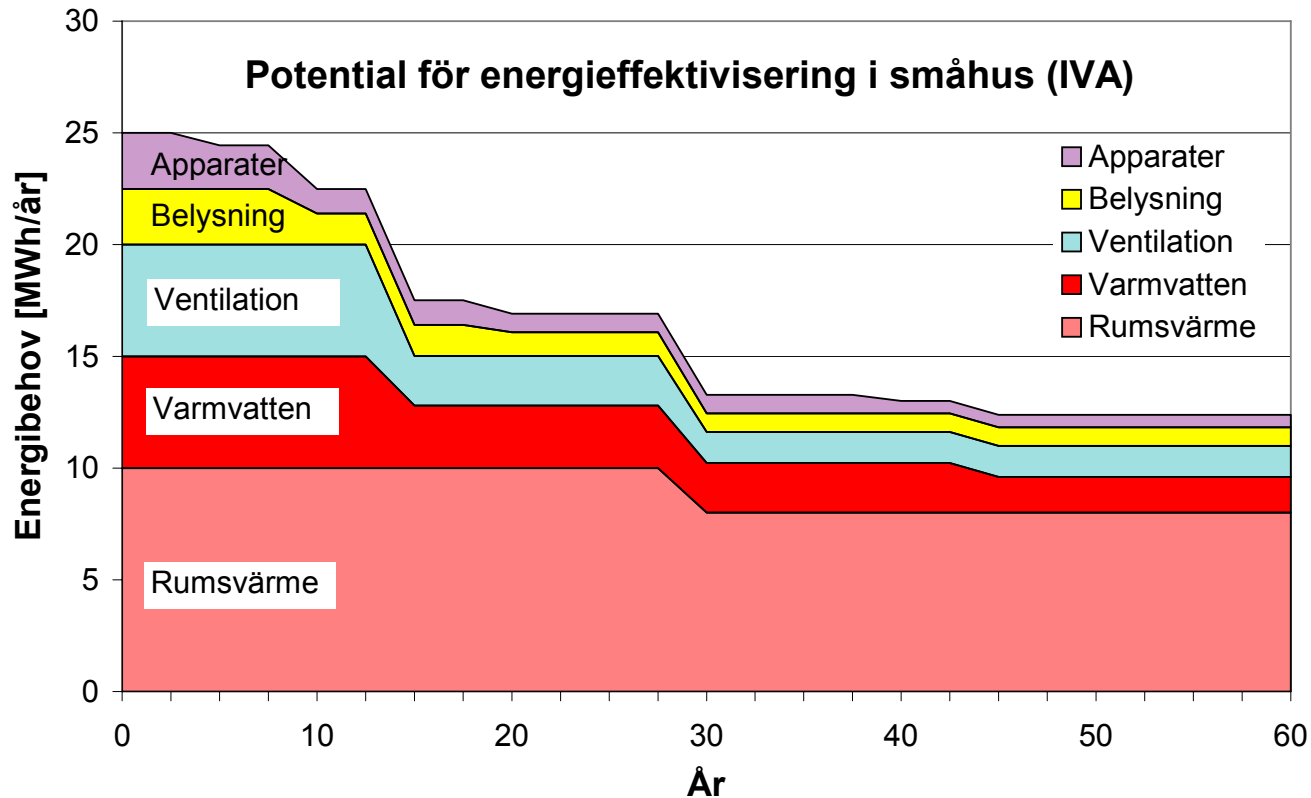

- **Minska behovet**
  - beteende (apparater, belysning, varmvatten, rumstemperatur, vädring ...)
  - byggnad (fönster, isolering)
  - installationer (värme, ventilation, belysning, vitvaror ...)
- **Byt tillförselsystem** (något med "gratisvärme")
  - egen ved
  - solvärme (direkt)
  - solvärme (indirekt, t.ex. lagrad i mark)
- **Vad har **marken** att erbjuda? Svar kommer senare!**

Behov 7

IVA's Energiframsyn

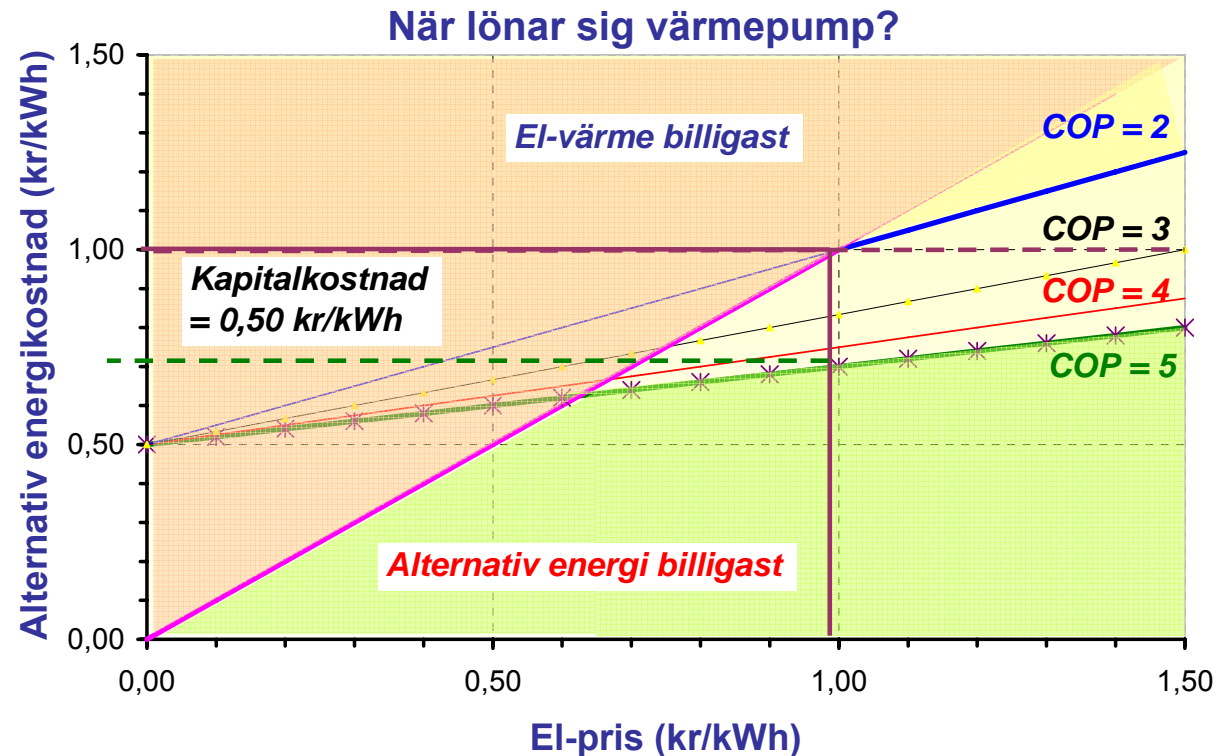

- Halvering av dagens **energianvändning** till år 2050
- Halvering av **köpt energi** är lätt redan idag!

Ekonomi 1

KONKURRERANDE ALTERNATIV

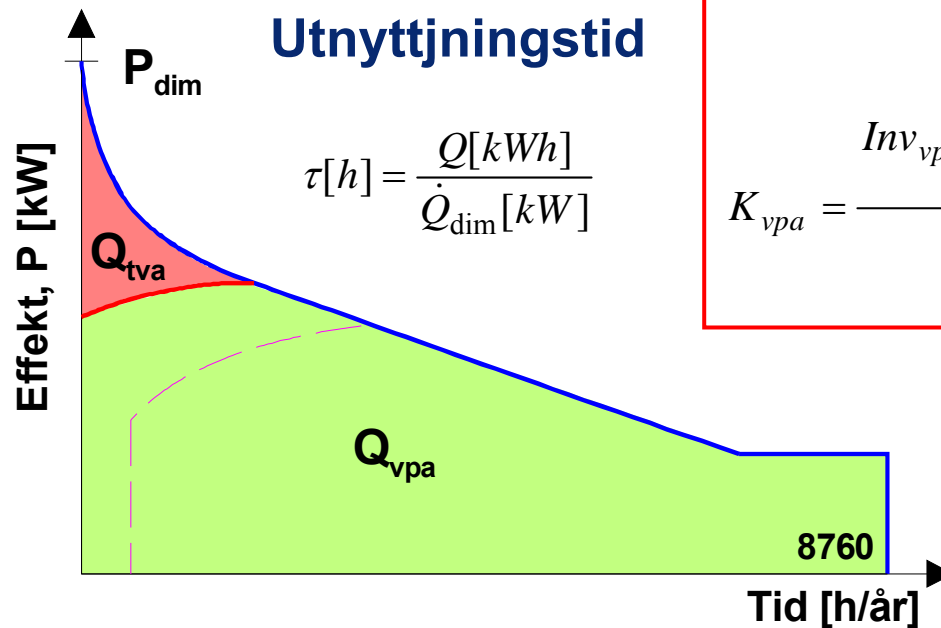
- **Investering**
Värmefaktor
eller pris?
- **Typ av
lösning?**
- **Kostnad för
alternativ till
värmepump?**
- **Dimensionering? Jämför skiftet 1985!**

Ekonomi 2

DIMENSIONERING

Värmekostnad = Investering • annuitetsfaktor + rörlig kostnad

Värmepump

$$K_{vpa} = \frac{Inv_{vpa} \cdot \left(1 + \frac{x_{vpa}}{a_{vpa}}\right)}{\tau_{vpa}} \cdot a_{vpa} + \frac{K_{el,vpa}}{SPF} \quad [kr / kWh]$$

Inv = inv. kostnad [kr/kW]
 x = andel underhåll av inv.
 τ = utnyttjningstid [h]

Tillsatsvärme p.s.s.

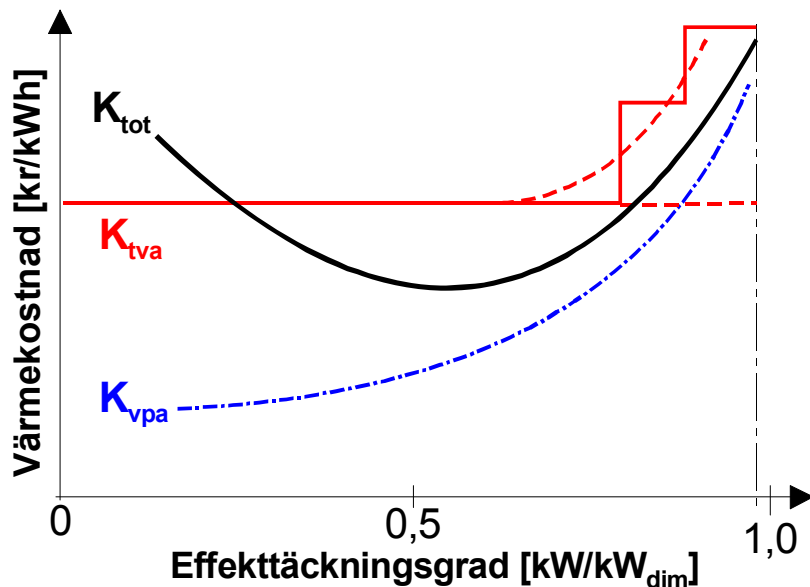
- **OBS!** Både effekt och *temperatur* kan begränsa täckningsgraden

Ekonomi 3

OPTIMAL EKONOMISK DIMENSIONERING

Total kostnad

$$K_{tot} = \frac{Q_{vpa}}{Q_{tot}} \cdot \left[K_{vpa} + \left(\frac{Q_{tot}}{Q_{vpa}} - 1 \right) \cdot K_{tva} \right] \quad [kr / kWh]$$

- VP sparar bara vid drift!
- Kostnad för VP, värmekälla och värmesänka ökar med storlek
- Övereffekt $\Rightarrow$ låg utnyttjningstid
- Tumregel: 50 % effekt $\Rightarrow$ 80-90 % energitäckning
- Kapacitetsreglering ger alternativ till TVA

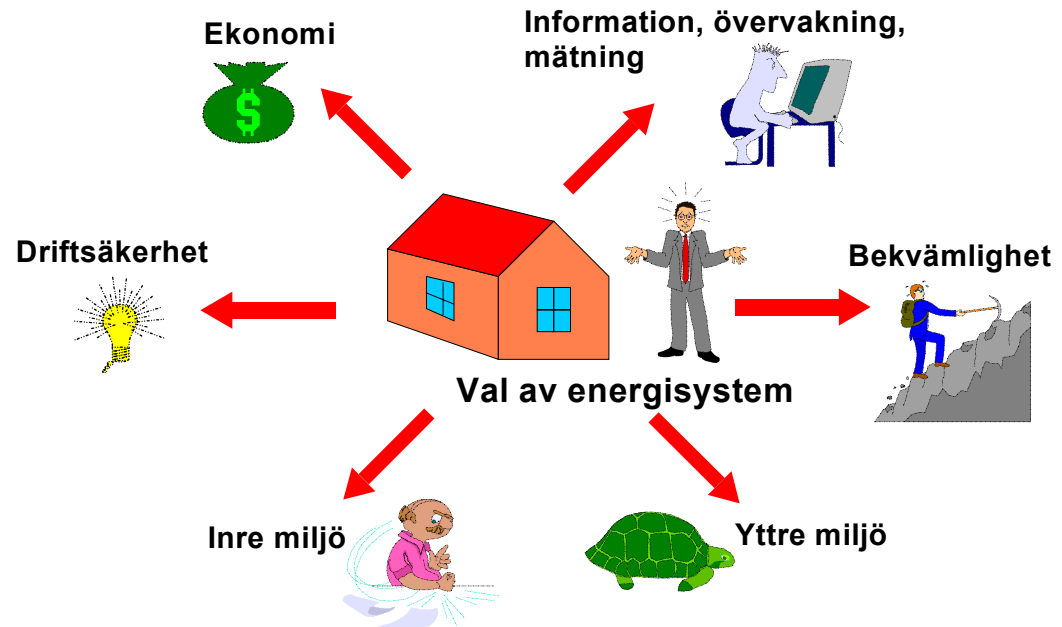
- Effekttaxa kan premiera täckningsgrad

Ekonomi 4

TEKNIKDRIVANDE FAKTORER

Många lösningar är möjliga, få blir verkliga

- **Ekonomi**
  - Pris på el/värme,
  - Energi/effekt
- **Miljö** (ökande krav)
  - Inomhusmiljö
  - Utomhusmiljö (lokal/global)
- **Normer**
  - Byggnormer, energideklaration, ...
- **Samhällsförändringar**
  - Teknik inom andra områden (jämför IT, 3G, ...)

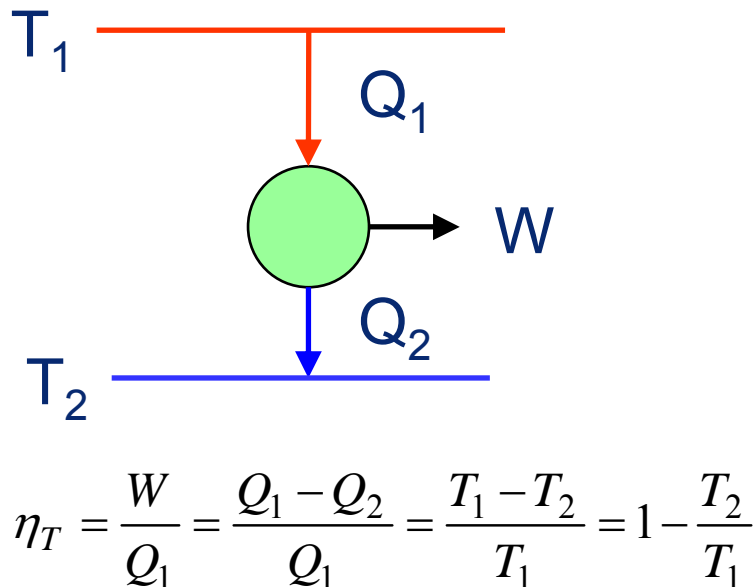

Teori 1

VÄRMEPUMPAR OCH TERMODYNAMIKENS 2:a HUVUDSATS

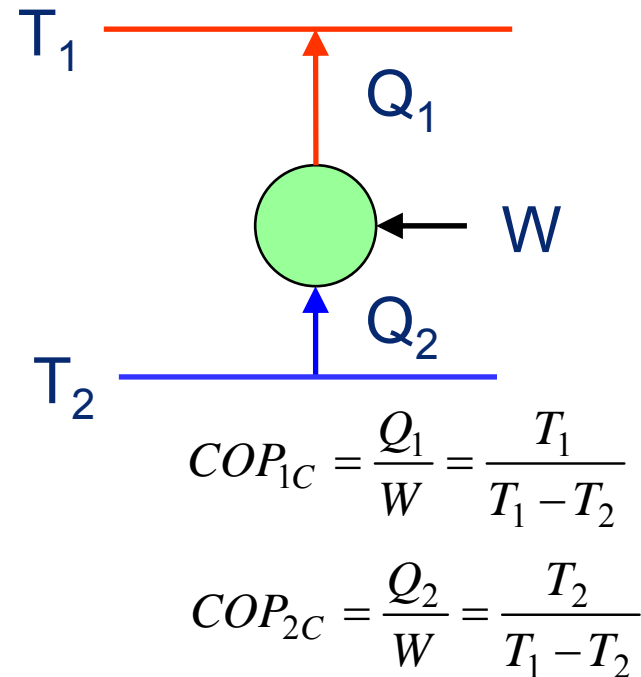
- **Värmekraftprocess**

- Värme kan inte helt omvandlas till arbete (det blir alltid spillvärme)

- **Värmepumpsprocess**

- Värme kan inte gå från låg till hög temperatur utan tillsats av arbete

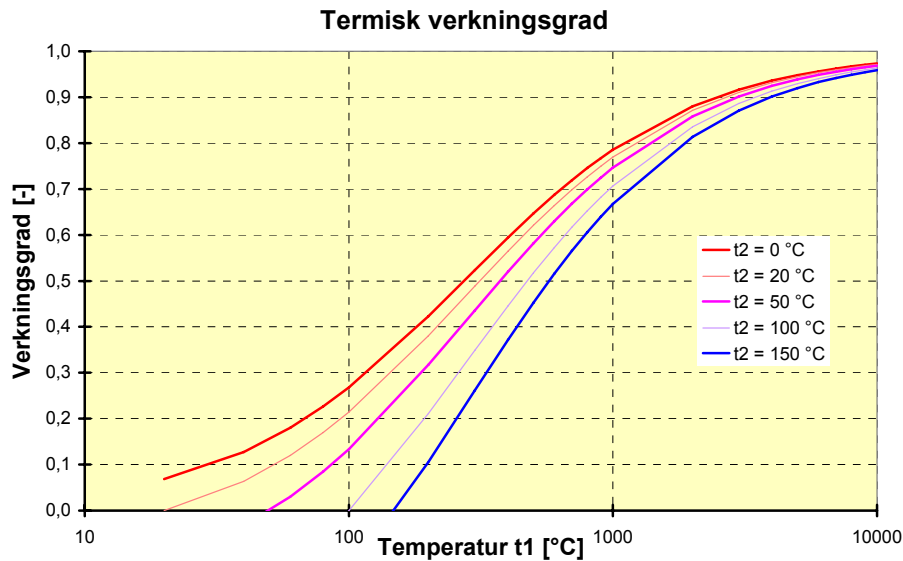

Teori 2

TEMPERATUR ↔ VERKNINGSGRAD

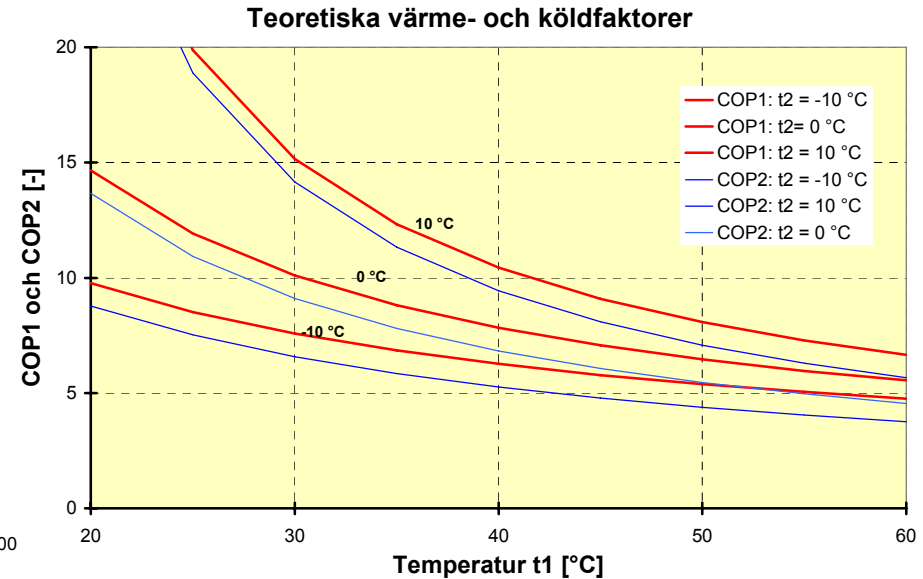
COP = Coefficient Of Performance = värme/arbete

- **Värmekraftprocess**

$$\eta_T = \frac{T_1 - T_2}{T_1} = 1 - \frac{T_2}{T_1}$$

- **Värmepumpsprocess**

$$COR_1 = \frac{T_1}{T_1 - T_2} = 1 + \frac{T_2}{T_1 - T_2} = 1 + COP_2$$

Teori 3

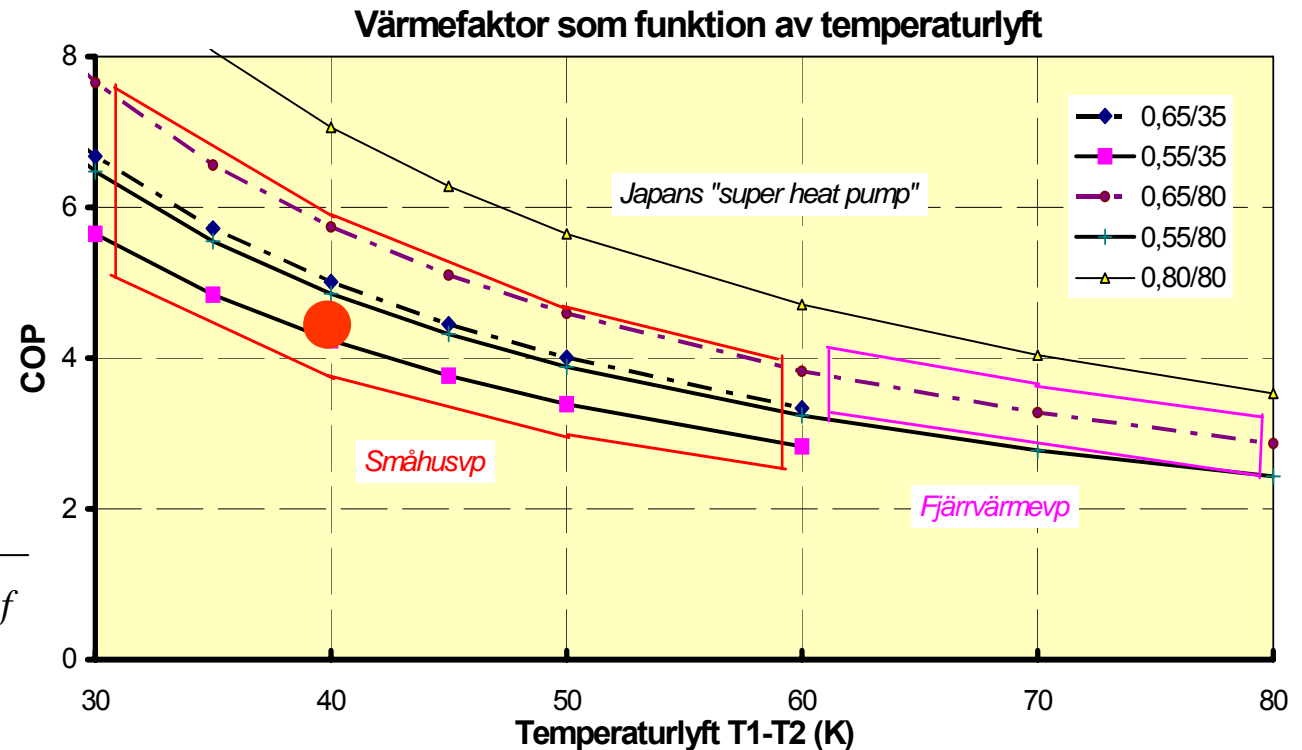
VÄRMEFAKTORNS TEMPERATURBEROENDE

- Värmefaktor COP (Coefficient Of Performance)

$$COP_1 = \frac{\text{Avgiven värme}}{\text{Tillförd el}}$$

$$COP_{1C} = \frac{Q_1}{W} = \frac{T_1}{T_1 - T_2}$$

$$COP_{vpa} = \frac{Q_{1vpa}}{W_{e,vp} + W_{e,p+f}}$$

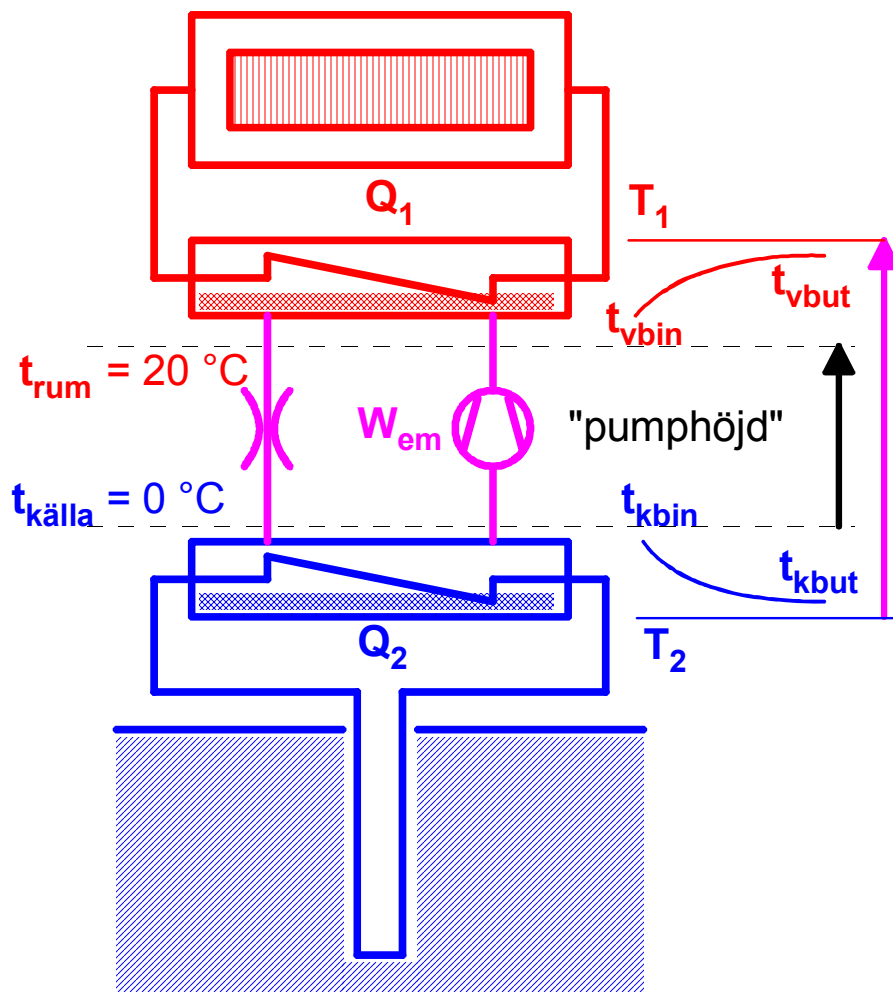

● Bergvärmepump med golvvärme

Teori 4

EXEMPEL

- $COP_{C1} = T_1 / (T_1 - T_2)$

- $t_1 = 20 \text{ °C}$, $t_2 = 0 \text{ °C}$

- $\Rightarrow COP_{1C} = 14,7$

- $t_1 = 50 \text{ °C}$, $t_2 = -10 \text{ °C}$

- $\Rightarrow COP_{1C} = 5,4$

- $COP_{1vp} = Q_1 / W_{em}$

- $\eta_{C1} = COP_{1vp} / COP_{1C}$

Komponenter

- $\Rightarrow \eta_{C1} = 0,5 \text{ till } 0,8$

- $\Rightarrow COP_{1vp} = 2,7 \text{ till } 4,3$

Teori 5

TEMPERATURNIVÅ OCH HJÄLPEFFEKTER

- Inverkan på **COP**
- Temperaturnivåer och drivenergier:

$$\frac{\Delta COP_1}{COP_1} = - \frac{\Delta \dot{W}_{e,vp}}{\dot{W}_{e,vp}} = \left[\frac{\Delta T_{kb}}{T_1 - T_2} - \frac{T_2}{T_1} \cdot \frac{\Delta T_{vb}}{T_1 - T_2} - \frac{\dot{W}_{e,p}}{\dot{W}_{e,vp}} \right]$$

- **Exempel med återladdning**
- $\Delta T_{kb} = +4$ K borde ge $\Delta COP/COP \approx +10$ %
- Men $\Delta T_{vb} > +4$ K, $\Delta W_{e,p}/W_{e,vp} = -9-10-24 \approx -43$ %
- Total minskning 40 - 60 %!

Teori 5

NYCKELFAKTORER FÖR EFFEKTIVITET

- **Temperaturnivåer** (COP ändrar sig med 2-3 % per °C!)
- **Värmeväxlare** (temperaturdifferenser, tryckfall, materialval, trycknivå)
- **Kompressor** (rätt typ för tillämpningen, dimensionering, *lastanpassning - kapacitetsreglering*)
- **Pumpar och fläktar**
(verkningsgrader, drifftider, kapacitetsreglering)
- **Köldmedium** (effektivitet, långsiktigt acceptabelt, kostnad, säkerhet)
- **Köldbärare** (effektivitet, korrosivitet, stabilitet, kostnad, säkerhet, miljö)

$$COP_{vpa,medel} = \frac{\dot{Q}_{vpa} + \frac{R_{p1}}{R_{vpa}} \cdot \dot{W}_{e,p1}}{\dot{W}_{e,m} + \frac{R_{p1}}{R_{vpa}} \cdot \dot{W}_{e,p1} + \frac{R_{p2}}{R_{vpa}} \cdot \dot{W}_{e,p2}}$$

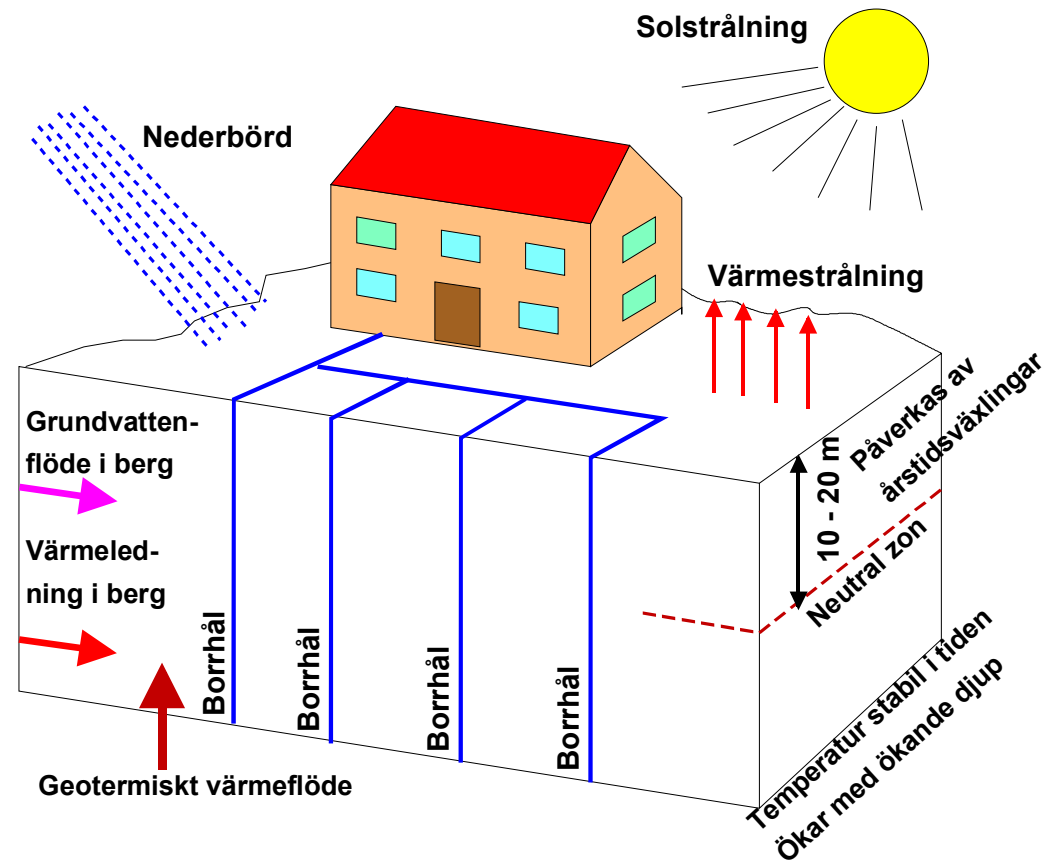
Praktik 1

MARKVÄRME MED VÄRMEPUMP

- Värme, kyla (frikyla) och lagring i berg

- **Värmekälla**
- **Värmesänka**
- **Värmelager**

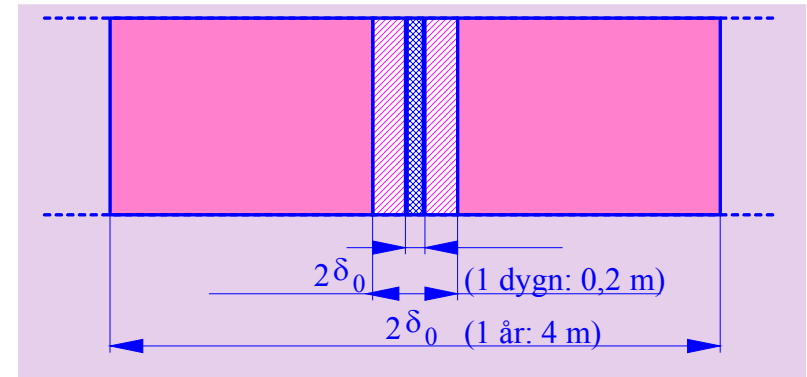

Praktik 2

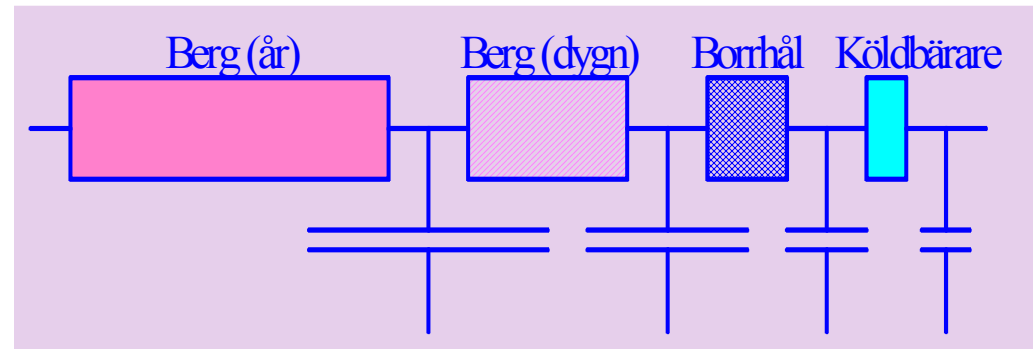
BERGVÄRMESYSTEM

- **Fördelar**
  - Relativt god tillgänglighet; liten plats
  - Väl skyddad, lång livslängd
  - Relativt hög och jämn temperatur
  - Fungerar som lager (inträngningsdjup: $\delta_0 = 0,2$ m för variationer över dygn
 $\delta_0 = 4$ m över år;
 $H = 100$ m ger 1255 m³!)
  - Möjlighet till frikyla, FTX
- **Nackdelar**
  - Kostnad (ca 250 kr/m)
  - Anmälan/tillstånd

Egenskaper för enskilda borrhål

Dynamisk ekvivalent

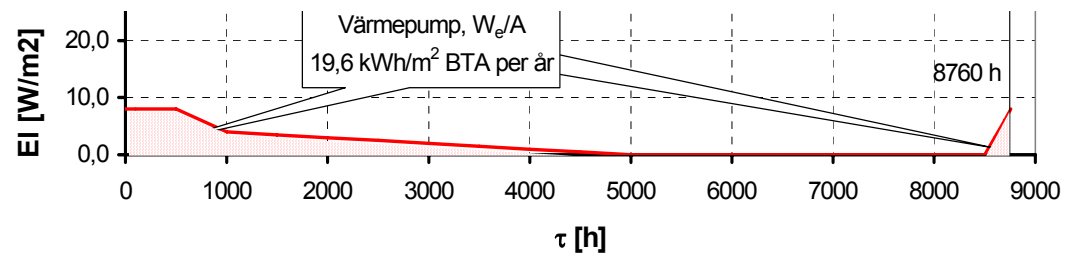
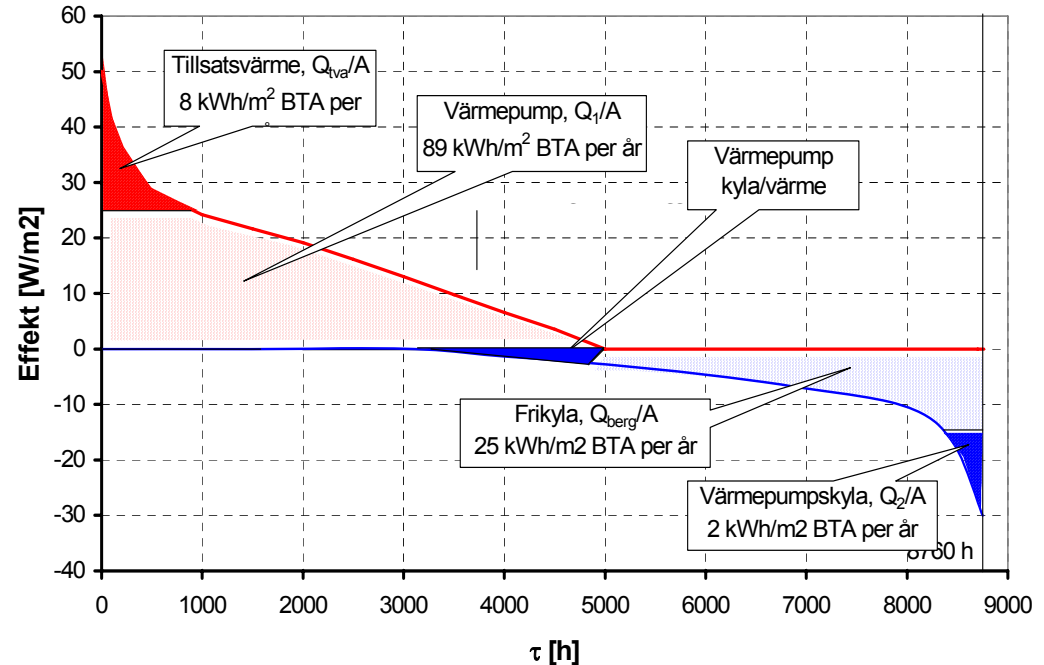

Praktik 3

KONTORSHUS: TILLÄMPNING MED FRIKYLA

- Rätt förhållande mellan värme- och kylbehov ger stor andel frikyla
- Rektangulära borrhålssystem
- Astronomihuset i Lund:
 $< 28 \text{ kWh/m}^2/\text{år}$;
 $< 10 \text{ W/m}^2$!
1/10 av normalt!
- Värmepump som spets för kyla/värme?

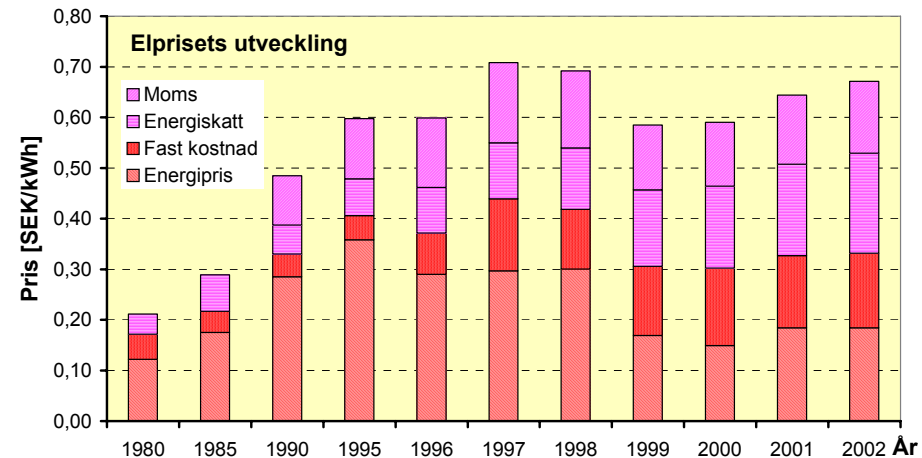
Varaktighetsdiagram för kyl- och värmeeffekt

Praktik 4

SMÅHUS: FÖRUTSÄTTNINGAR

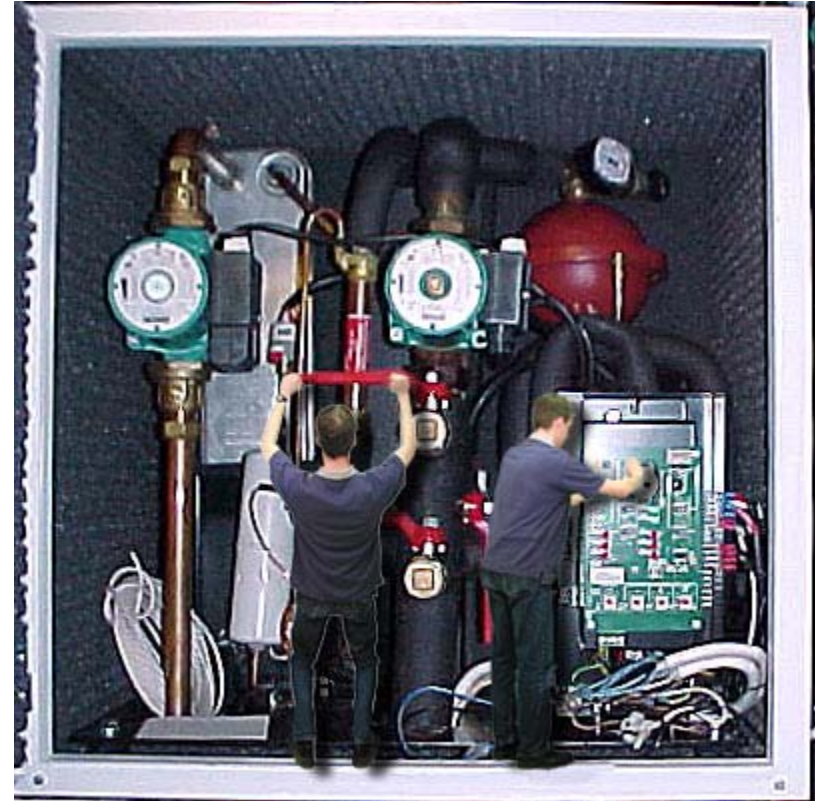
- **Borås** (Nutek/STEM referens)
  - Klimatzon 4, $t_{\text{år}} = +5,8 \text{ } ^\circ\text{C}$
- **Byggnad:** 1977, fristående
  - BRA = 140 + 10 m²
  - torpargrund
  - isolering 12 cm ($U \approx 0,35 \text{ W/m}^2/\text{K}$),
  - fönster 2-glas ($U \approx 2 \text{ W/m}^2/\text{K}$)
- **Installationer:**
  - F-ventilation, 165 m³/h (0,5 oms/h)
  - Direktel , 10,3 kW
  - El-beredare, 300 liter, 1,5/3 kW
- **Totalt köpt energi:**
25 MWh/år, 167 kWh/m²/år

Praktik 5

VINNARKONCEPT

- **Fast pris 39 000 SEK**
  - värmepump ca. 4 kW
  - borrhål 60 m
  - flätkonvektor ca. 4 kW
- **Tillägg 3 000 SEK**
  - större flätkonvektor
  - en radiator
- **Förväntad besparing**
  - 9000 kWh/år (uppvärmning)
- **Utvärdering + förberedelse av framtida modifieringar**

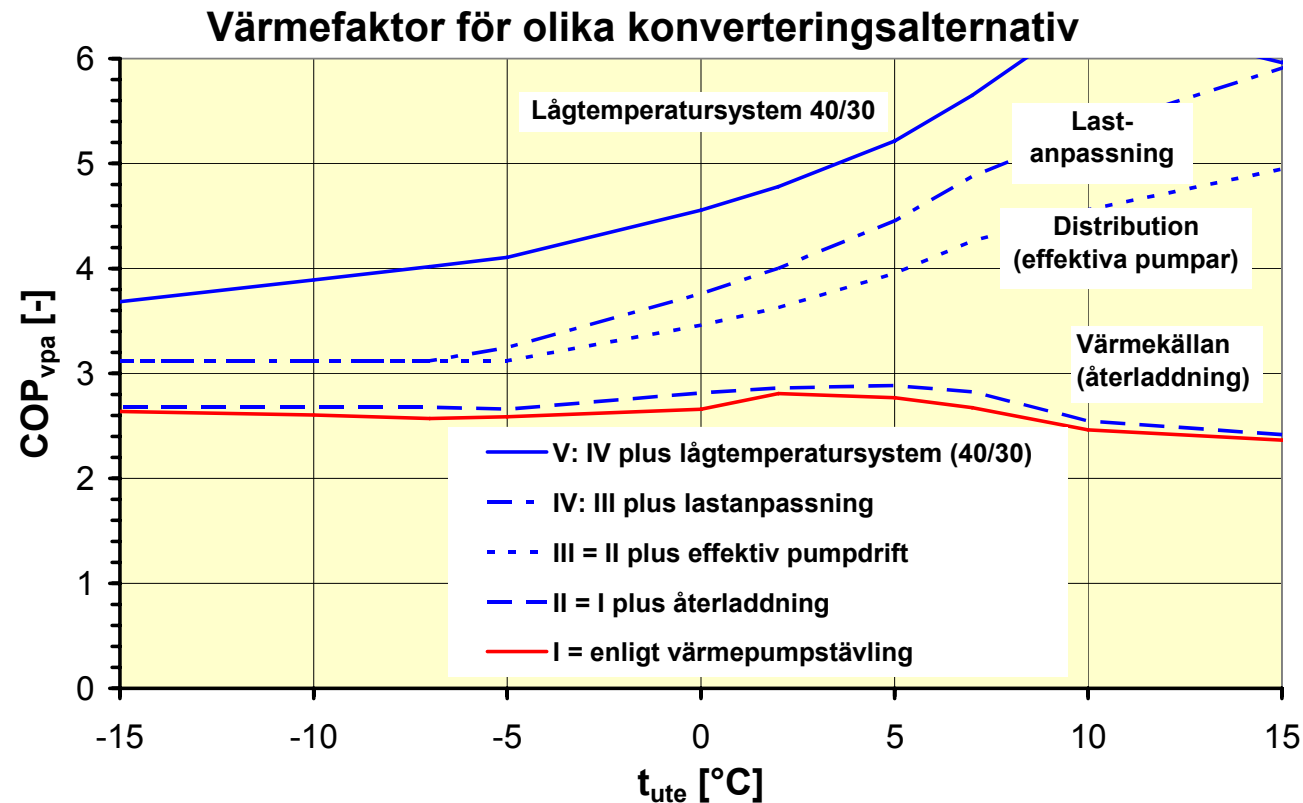

Praktik 6

BERÄKNAD SPF FÖR VINNARKONCEPTET + TÄNKBARA FÖRBÄTTRINGAR

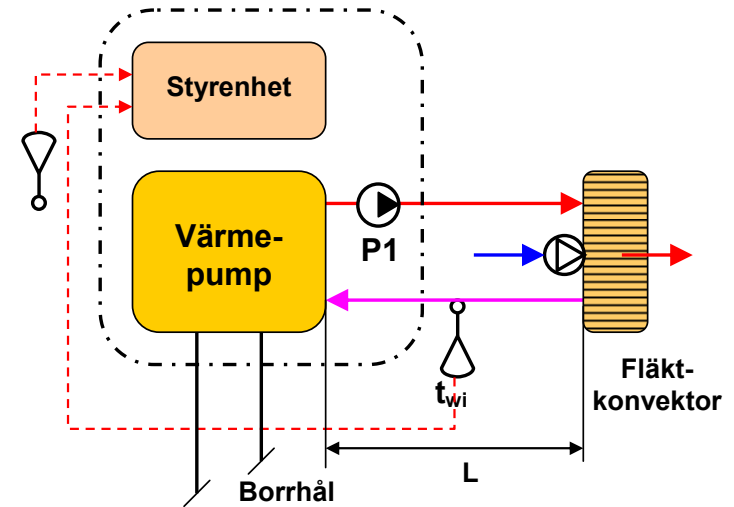
1. Tävlingsförslag
2. Återladdning
3. Pumpdrift
4. Lastanpassning (ackumulator)
5. Lågtemperatursystem

Praktik 7

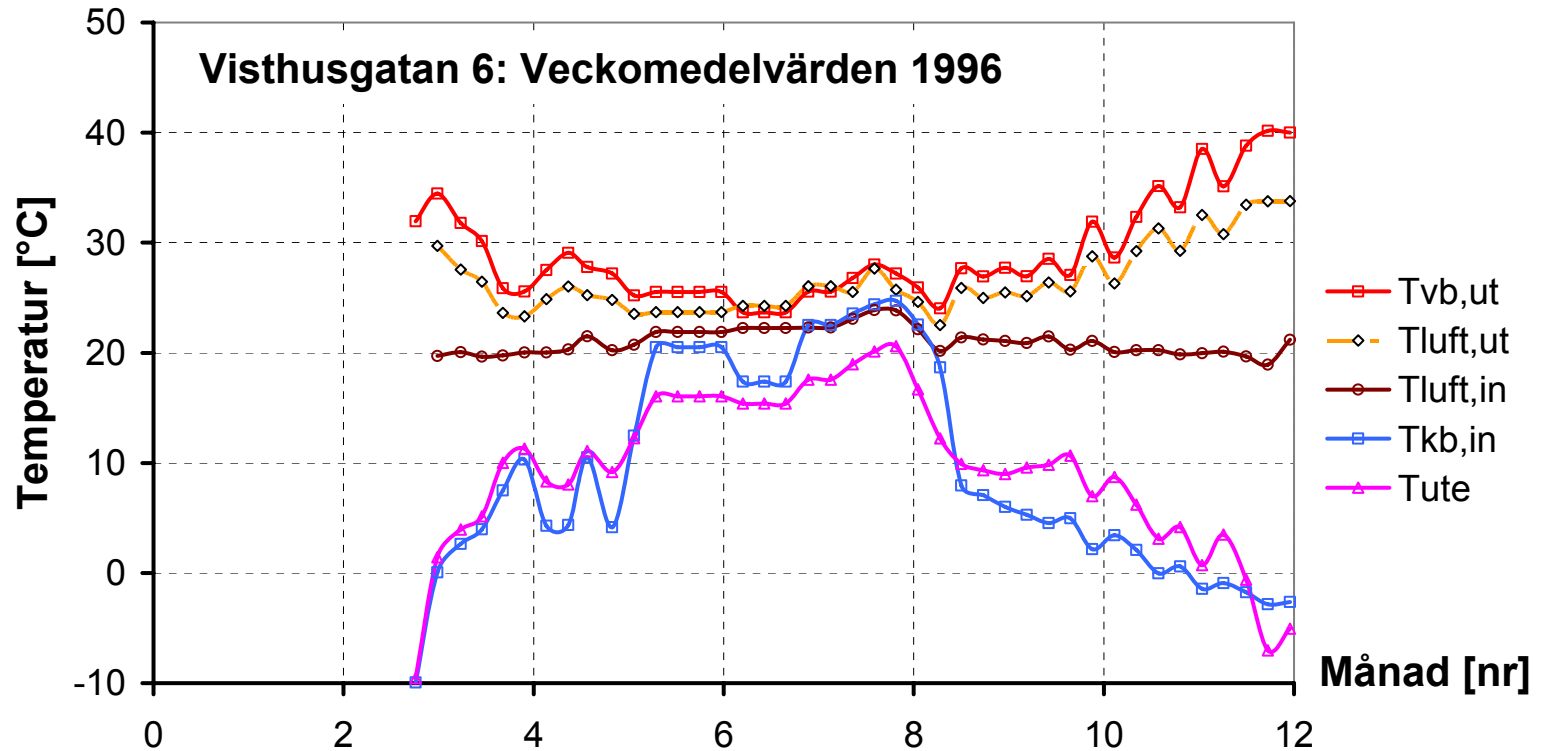
OMBYGGNAD 1: "VINNARKONCEPTET"

- **Enkel värmepump**
("kylskåpsmodul"
0,6x0,6x0,6 m)
- **Enkel styrning**
(utetemperaturbaserad
"kurvstyrning")
- **Enkelt värmesystem**
(fläktkonvektor +
bibehållna el-radiatorer)
- **Bibehållen el-beredare**

Praktik 8

OMBYGGNAD 1: RESULTAT

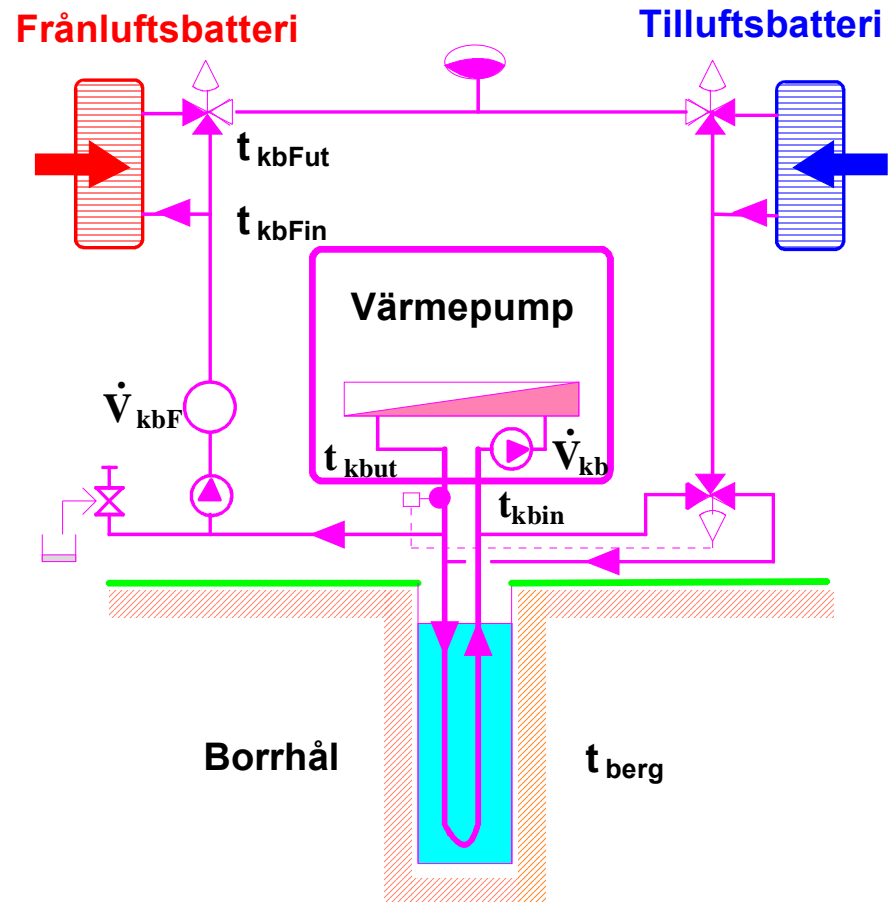
- **Besparing ca. 9000 kWh på uppvärmning**

Praktik 9

OMBYGGNAD 2: ÅTERLADDNING

Värme – kyla - ventilation

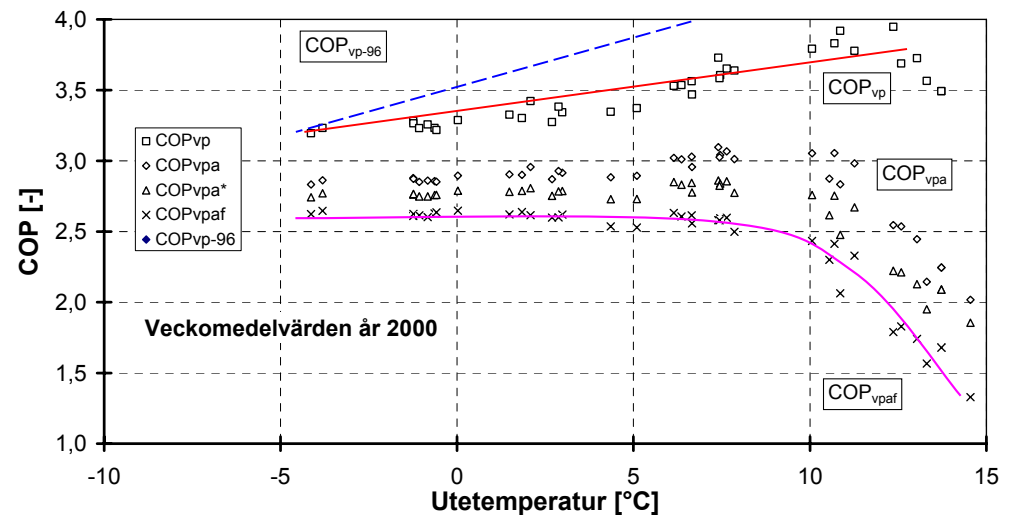
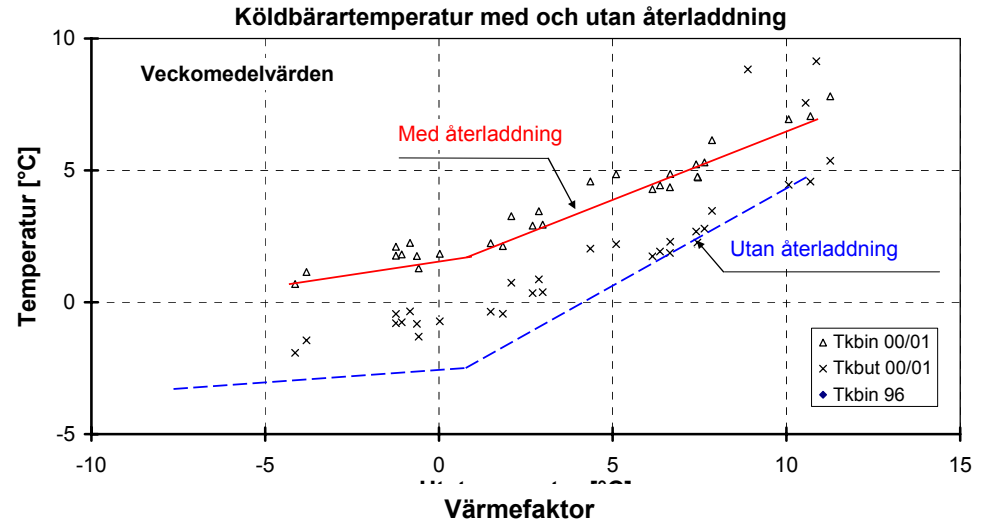
- **Återladdning:**
  - frånluftsbatteri **TILL**
  - tilluftsbatteri **FRÅN**
- **Komfortkyla**
  - frånluftsbatteri **FRÅN**
  - tilluftsbatteri **TILL**
- **Värmeåtervinning**
  - frånluftsbatteri **TILL**
  - tilluftsbatteri **TILL**

Praktik 10

OMBYGGNAD 2: RESULTAT

- Köldbärartemperaturen ökar
- Men värmefaktorn minskar!
- Varför?

Praktik 11

OMBYGNAD 2: RESULTAT

Funktion	Driv- effekt [W]	Drifftid		Driv- energi [kWh]	Parasit- kvot [-]
		timmar [h]	relativ [-]		
Kompressor	1055	2995	0.34	3159	1.00
Köldbärarpump	96	2995	0.34	288	0.09
Värmebärarpump	48	6595	0.75	317	0.10
Fläktkonvektor	61	6595	0.75	402	0.13
Återladdningspump	37	5498	0.63	203	0.06
Parasitsumma	242			1210	0.38
Total summa	1297			4369	

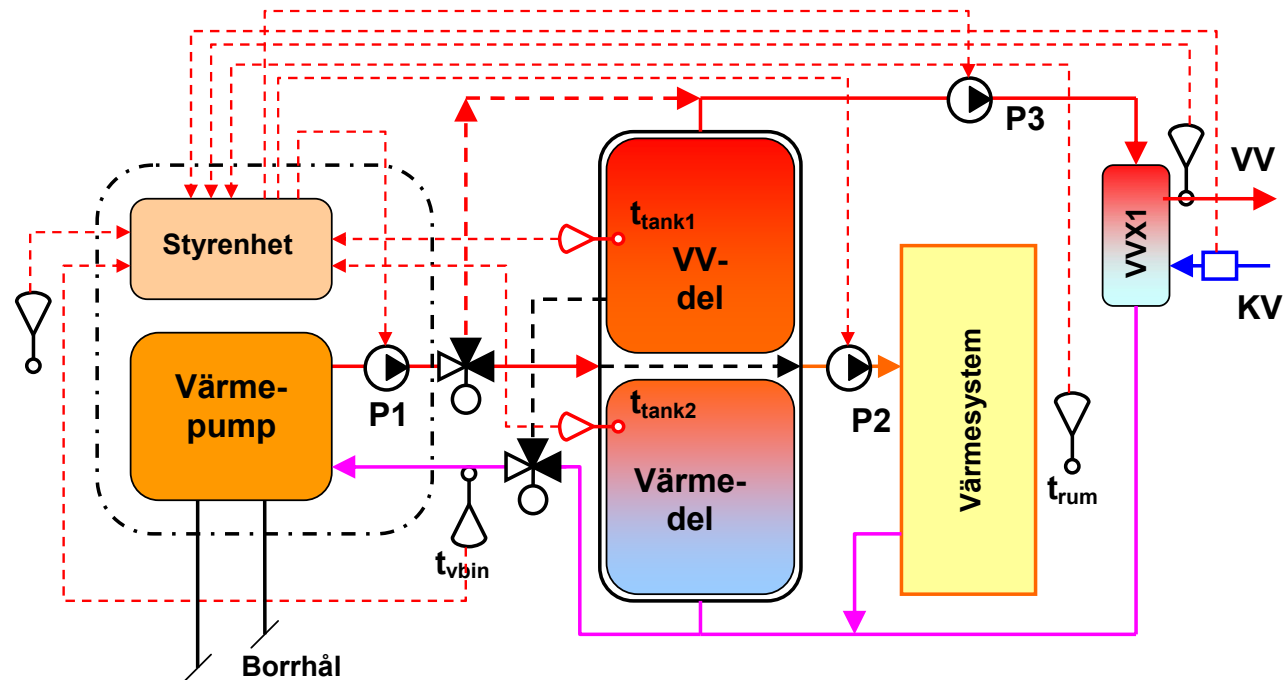
- **Parasitkvot: 0.5 → 0.38 → 0.08** ("state-of-the-art")

Praktik 12

OMBYGGNAD 3+4: STYRNING OCH LASTANPASSNING

”Varför enkelt när man kan göra det så vackert komplicerat?”

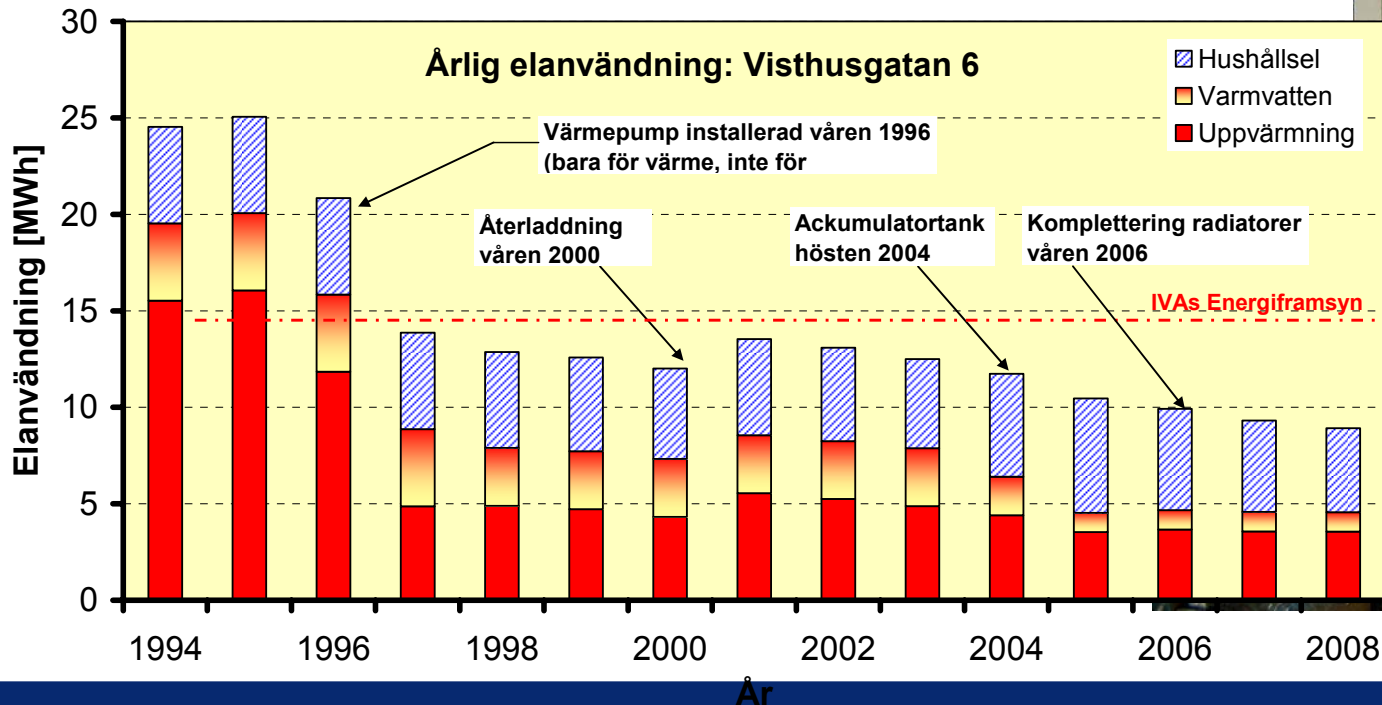
- 1 Värmepump
- 2 Återladdning
- 3 Pumpdrift
- 4.1 Specialtank
- 4.2 Styrsystem

Praktik 13

OMBYGGNAD 3+4: RESULTAT

- **Ökad besparing:** SPF = 2,7 → SPF = 3,7
(varmvatten + lägre värmesystemtemperatur)
- **Längre drifttider, färre starter** (tillförlitlighet)
- **Bättre reglerbarhet**

SAMMANFATTNING

- **Naturen ställer upp som värmekälla och lager**
  - Kraftigt minskat behov av *köpt* energi
- **Besparing: 25 MWh/år → 9-10 MWh /år**
  - 4,5 MWh/år för värme och varmvatten
  - 167 kWh/m²/år → 63 kWh/m²/år
- **Typiskt 70-tals direktelvärt småhus med lägre specifik energianvändning än moderna "passivhus"**
- **Bättre styrning av inomhusklimatet än i "passivhus"**
- **Ekonomi: Rak pay-off 5 år, nuvärde 260 000 SEK**
  - Investering ca. 80 000 SEK, besparing ca. 16 000 SEK/år

Framtid 1

FRAMTIDEN

- FÖR 15 ÅR SEDAN (1996-2005)

- **System**

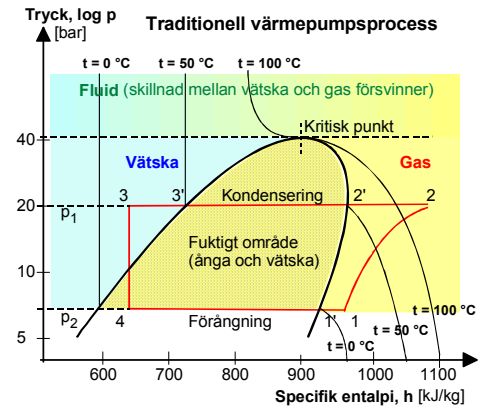
- Köldmedier (akut, nya och/eller naturliga?)
- Billig, indirekt bergvärme (direktel-hus)
- Fjärrvärme/fjärrkyla

- **Komponenter** (villavp 2-25 kW värme)

- Kolv/rotationskolv/Scrollkompressor: effektivare, nya köldmedier
- Vidareutveckling av frekvensstyrning, elektronisk expansionsventil
- Plattvärmväxlare, nya ytstrukturer, "bilkylare" (luftvärmväxlare)

- **Prestanda**

- Villavärmevp: $\eta_{C1} = 0,50-0,65$; SPF = 3-4 (mark), 2-3 (uteluft), 3-4 (frånluft)
- Fjärrvärmevp: $\eta_{C1} = 0,65-0,70$; SPF = 2,5-3,5 (avloppsvatten), 4-6 (fjärrvärme + fjärrkyla)

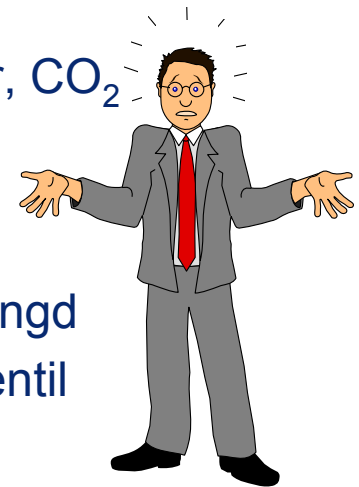

NUTID OCH FRAMTID

- PÅ KORT SIKT (2005-2015)

Tillämpningar: En- och flerbostadshus, lokaler

- **System**
  - **Integrerade system:** "kallfjärrvärme", flytta värme i tid och rum
  - **Konvertering:** direktel-hus, flerbostadshus
  - **Täckningsgrad:** ökar, värmepump som tillsats?
  - **Tappvatten och ventilation:** relativ ökning, systemlösningar, CO₂
  - **Optimering:** drift och dimensionering ("parasiteffekter")
- **Komponenter**
  - **Kompressorer:** effektivare, naturliga köldmedier, oljor, livslängd
  - **Styr- och regler:** frekvensstyrning, elektronisk expansionsventil
  - **Motorer:** effektiva för kompressorer, pumpar, fläktar
  - **Värmeväxlare:** "bilkylare" (luft, laminärströmning)
- **Prestanda:** $\eta_{C1} = 0,6-0,7$; $\eta_{C1} = 0,7-0,8$ (>1 MW); SPF = > 4

Framtid 3

FRAMTIDEN - PÅ LÅNG SIKT (2050)

- **System**
  - Ny försörjningsteknik: Förgasning, transmutation, ...
  - Alternativa värmepumpsprocesser: Rankine⁻¹, Brayton⁻¹, Stirling⁻¹, Carré⁻¹, *magnetisk*, termoelektrisk, ...
  - Integrerade system: "Trigeneration, "energikombinat", ...
  - Självoptimerande styrsystem med diagnostik
- **Komponenter**
  - Högeffektiva el-motorer, linjärmotorer
  - Effektiva och billiga frekvensstyrningar och elektroniska expansionsventiler
  - Högeffektiva luftvärmeväxlare (inklusive avfrostningsteknik)
- **Prestanda:** $\eta_{C1} > 0,8$; $\eta_t > 0,7$. *Tekniksprång?*